

nünden Hz. Ebû Bekir, Ömer, Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit ve Muâz b. Cebel gibi sahâbîleri isim vererek övmüştür (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 8; Tirmizî, "Menâkıb", 17, 19, 32, 37). Fakat bunlar diğer sahâbîlerden ayrı olarak taklit edilmelerinin câiz veya vâcib oluşu biçiminde bir ayrıcalık kazanmamışlardır. Gazzâlî, Şâfiî'nin Hz. Ali'nin bir gecede her bir rek'atında altışar secde bulunan altı rek'at namaz kıldığına dair rivayet için söylediği, "Bu nakil sabit olsaydı ben de o şekilde namaz kılınabileceğini kabul ederdim" sözünü gündeme getirerek Hz. Ali'nin bunu ancak tevkiî bilgiye dayanarak yapabileceği görüşünde olduğu için Şâfiî'nin böyle söylemiş olabileceğini ifade eder. Ardından Şâfiî'nin bir uygulamayı tevkiye hamletme yaklaşımını kabul edilemez bularak eleştirirken bu tür görüşlerin Şâfiî tarafından terkedildiğini belirtir (*el-Müstasfâ*, I, 170-171). Şâfiî usulcileri, sahâbînin taklit edilmesinin câiz olup olmadığı konusunda farklı değerlendirmeler yapmışlardır. Gazzâlî'nin de içinde bulunduğu bir grup, sahâbî sözünün hüccet olmadığı gibi taklidinin de câiz olmadığı görüşünü Şâfiî'ye nisbet ederken Tâceddin es-Sûbkî, sözünün hüccet olmamasının sahâbînin taklit edilmesini gerektirmeyeceğini savunmuştur (*Men'û'l-mevânî*, s. 439).

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1399/1979, s. 596-598; İbn Adî, *el-Kâmil fi du'a-fâ'i'r-ricâl* (nşr. Yahyâ Muhtâr Gazzâvî), Beyrut 1409/1988, III, 200; Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (nşr. M. M. Tâmir), Beyrut 2000, II, 172-176; Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'uşûli'l-fıkḥ* (nşr. Halîl Muh-yiddin el-Meys), Beyrut 1421/2001, s. 256-259; a.mlf., *Te'sîsü'n-naẓar* (nşr. Mustafa Ahmed el-Kabbânî), Beyrut, ts. (Dâru İbn Zeydûn), s. 113-115; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut 1403/1983, II, 71-72, 366-370; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde fi'uşûli'l-fıkḥ* (nşr. Ahmed b. Ali el-Mübârekî), Riyad 1414/1993, IV, 1178-1197; İmâdî'l-Haremy el-Cüveynî, *el-Burhân fi'uşûli'l-fıkḥ* (nşr. Abdülazîm ed-Dîb), Devha 1399, II, 1358-1363; a.mlf., *et-Telḥîs fi'uşûli'l-fıkḥ* (nşr. M. Hasan İsmâil), Beyrut 2003, s. 415-416, 537-539; Pezdevî, *Kenzü'l-vüşûl* (Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr* içinde, nşr. M. Mu'tasim-Billâh el-Bağdâdî), Beyrut 1417/1997, III, 406-422; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372 → Beyrut 1393/1973, II, 105-113; Ebû'l-Muzaffer es-Sem'ânî, *Kavâḥ'u'l-edille fi'l-uşûl* (nşr. M. Hasan eş-Şâfiî), Beyrut 1997, II, 4-11; Gazzâlî, *el-Müstasfâ* (nşr. M. Abdüsselâm Abdüşşâfi), Beyrut 1413, I, 168, 170-171; Ebû'l-Vefâ İbn Akil, *el-Vâziḥ fi'uşûli'l-fıkḥ* (nşr. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1999, V, 201-236; Lâmişî, *Kitâb fi'uşûli'l-fıkḥ* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1995, s. 154-157; Üsmendî, *Bezlü'n-naẓar fi'l-uşûl* (nşr. M. Zekî Abdülber), Kahire 1412/1992, s. 573-577; Fahrreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî), Riyad 1399-1401/

1979-81, II/1, s. 630-632; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İḥkâm fi'uşûli'l-aḥkâm* (nşr. Seyyid el-Cümeylî), Beyrut 1986, IV, 155-161; Hüseyin b. Reşîk el-Mâlikî, *Lübâbû'l-maḥşûl fi'ilmî'l-uşûl* (nşr. Muhammed Gazzâlî Ömer Câbî), Dübey 1422/2001, II, 441-447; Şehâbeddin el-Karâfî, *Şerḥu Tenkiḥi'l-fuşûl* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1393/1973, s. 445-446; a.mlf., *Nefâ'isü'l-uşûl fi'şerḥi'l-Maḥşûl* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmecvûd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1999, IX, 4222-4230; Habbâzî, *Şerḥu'l-Muḡnî* (nşr. M. Mazhar Bekâ), Mekke 1426/2005, II, 74-79; Tûfî, *Şerḥu Muḥtaşari'r-Ravza* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Beyrut 1407/1987, II, 571; III, 185-189; İbn Cüzey, *Takrîbû'l-vüşûl* (nşr. Muhammed eş-Şinkitî), Medine 2002, s. 341-342; Kâkî, *Câmî'u'l-esrâr fi'şerḥi'l-Menâr* (nşr. Fazlurrahman Abdülgafûr el-Efgânî), Riyad 2001, III, 911-920; Alâî, *İcmâlû'l-işâbe fi'akvâli's-şahâbe* (nşr. M. Süleyman el-Eşkar), Küveyt 1407/1987; Tâceddin es-Sûbkî, *Men'û'l-mevânî* 'an Cem'i'l-cevâmi' (nşr. Saîd b. Ali Muhammed el-Himyefî), Beyrut 1420/1999, s. 436-441, 450-463; a.mlf., *Ref'û'l-hâcib 'an Muḥtaşari'lbnî'l-Hâcib* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmecvûd), Beyrut 1419/1999, II, 448-449; IV, 513-519; İbn Hacer el-Askalânî, *Telḥîşü'l-habîr* (nşr. Abdullah Hâşim el-Medenî), Medine 1384/1964, IV, 190; İbnü'n-Neccâr, *Şerḥu'l-Kevekebî'l-münîr* (nşr. Muhammed ez-Zühaylî – Neẓîh Hammâd), Mekke 1987, IV, 422-426; Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisi*nde Tahsis, İstanbul 1996, s. 229-235; H. Yunus Apaydın, "Sahâbî Sözünün Hukukî Değeri", *Eû Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Kayseri 1990, s. 323-353; sy. 5 (1994), s. 379-397.

H. YUNUS APAYDIN

SAHAF

(صحاف)

Kitap ticareti ile meşgul olan kişilere verilen ad.

Ortaçağ İslâm dünyasında kitap istinsahı ve satışı ile meşgul olan kimselere ver-râk denilmektedirken Osmanlı döneminde sadece kitap satışını meslek edinenlere sahhâf adı verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde siyasî ve kültür tarihi konusundaki bilgi yeter-sizliği sahaflık hakkında da geçerlidir. Bu dönemde bazı şehirlerde kurulan medre-selerin öğrencileri derslerde okudukları ki-tapları büyük bir ihtimalle bizzat istinsah etmekteydi. Medreselerin kuruluşuyla bir-likte kitap ticaretinin de başladığını söy-lemek pek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen İznik, İzmit ve Bursa gibi şe-hirlerde bir alışveriş ortamı oluşturacak sayıda kitap da mevcut değildi. Eğitim ku-rumlarının çoğalması, diğer beyliklerle ve İslâm dünyasının önemli kültür merkez-leriyle olan münasebetlerin geliştirilmesi sonucu Osmanlı Devleti'ne başlayan ule-mâ sınıfının göçü beraberinde kitap akı-mını da başlatmış olmalıdır. Bir süre son-

ra medreselerin yoğunlaştığı bölgelerde ki-tap ticaretiyle uğraşan esnaf da oluşma-ya başlamış olmalıdır. Ancak medrese öğ-rencileri için istinsah yolu daha yaygın ol-duğundan muhtemelen ilk sahaflar kitap satımından çok kâğıt, mürekkep, kalem gibi kitap yazımında kullanılan malzeme-yi temin etmekteydi. Taşkoprîzâde, Yıldır-ım Bayezid dönemi ulemâsından Molla Fenârî'nin hocalığı dönemine kadar med-rese talebelerinin cuma ve salı günü tatil yaptığını, Molla Fenârî'nin bu tatil günle-rine pazartesiye de ilâve ettiğini belirtir. Buna sebep olarak da medrese talebele-rinin Sa'-deddin et-Teftâzânî'nin eserlerini okumak istemelerine rağmen satın almak için nüshalarını bulamadıklarını ve istin-sah yoluyla elde etmeye de vakitlerinin yetmemesini gösterir (*eş-Şekâ'ik*, s. 27-28). Daha sonraki dönemlere ait kitap fi-yat listelerinde eserlerin satış fiyatlarının, medrese öğrencisinin temin edemeyece-ği kadar yüksek olduğu görülür. Sahaflar-da bulunan bu tür eserler genellikle zen-gin hayır sahiplerince satın alınarak kü-tüphaneler tesisi yoluna gidilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin ilk başşehri olan Bur-sa'daki sahaflarla ilgili en erken kayıtlar XVI. yüzyıla aittir. Her ne kadar Floransalı seyyah Bernardo Michelozzi 1498 yılında Bursa'yı ziyaret ettiğinde dokuz adet Grek-çe el yazması satın aldığı söylenmektey-se de (Lowry, s. 24) bu tür yazmaları sa-haflardan satın almış olması uzak bir ih-timaldir. Şehrin uğradığı istilâ ve tahripler ilk dönemleri hakkındaki kaynaklara eriş-memizi mümkün kılmamaktadır. Bursa Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ndeki 10 Safer 920 (6 Nisan 1514) tarihli bir tereke kaydında Alâeddin b. Mehmed adlı bir sahaftan söz edildiğine göre (Bursa ŞS. A. 22, s. 123). XVI. yüzyılın başlarında bu şehirde bir sa-haf esnafı oluşmuş olmalıdır. XVI. yüzyıl-da yaşayan Şeyh Üftâde'nin menâkıbında iki yerde sahaflardan bahsedilir (*Menâkıb-ı Hazret-i Üftâde*, s. 85-86, 98-99). Rivayet şeklinde anlatılan olayların her ikisinde de "sahaflarda Mürekkepçi Muslihuddin", "Şeyh Mustafa Efendi hazretlerinin sahaflar içinde dükkânları var imiş" şeklindeki ifa-delerden o dönemde Bursa'da bir sahaf-lar çarşısının mevcut olduğu anlaşılmakta-dır. Bu çarşının nerede olduğu belirtilmez-se de kültürel ve ticarî faaliyetin yoğun-laştığı ulucami civarında olmalıdır. Bursa Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ndeki 1116 (1704) ta-rihli bir kayıtta Ahmed oğlu Mehmed'in ki-taplarının ölümünden sonra ulucami av-lusunda satıldığı bildirilmektedir (Çetin v.dğr., I, 325). Bir sicil kaydından öğren-

diğimize göre de 950 Zilhiccesinde (Mart 1544) meydana gelen çarşı yangınında Orhan Gazi vakfına ait olup yanmış bulunan dükkânlardan yirmi üçü mücellitlere, dördü de sahaflara aitti (Bursa ŞS. A. 42, s. 153). Yirmi üç bab mücellit dükkânına karşılık dört bab sahaf dükkânı olması kitap termininde istinsahın önemli bir yeri olduğunun işareti olsa gerekir. Yirmi üç mücellit dükkânının icrâ-yı sanat edebilmesi için yine bir miktar kâğıt, mürekkep ve kalem satan dükkânlara olmalıdır. XVI. yüzyıl tezkire yazarlarından Âşık Çelebi, şair Şevki-i Sâni'den bahsederken, Bursa'da bir sahaf dükkânı açtığını ve buradan zorlukla geçindiğini söylemektedir (*Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 817). Bundan Bursa'da sahaflığın o dönemde çok para kazandırmadığı veya şair Şevki'nin işlerinin iyi gitmediği anlaşılmaktadır. Bursa Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ndeki 967 (1560) tarihli bir muhalefat kaydında Mustafa b. Hüseyin'in sahaf dükkânındaki eşyanın bir listesi verilmektedir (Bursa ŞS. A. 77/88, s. 21^b-22^a). Bir miktar kitap, kâğıt, kalemtraş yanında gül suyu, saat, fener, gözlük, kıblenümâ gibi eşyanın bulunması sahaf Mustafa'nın hayatını kazanmak için başka şeyler de satmaya çalıştığını göstermektedir. Bursa sahaflarıyla ilgili diğer bilgiler geç dönemlere aittir. Bursa Şer'iyye Sicilleri Arşivi'ne dayanan bir araştırmada XIX. yüzyılın başlarında burada kırk üç sahaf ve mücellit olduğu (Aksın, sy. 132 [2001], s. 6), ihtisap kayıtlarında ise 1830'da otuz sekiz sahafın bulunduğu görülmektedir (Aynural, sy. 129 [2000], s. 8).

Bursa'dan sonra bir süre pâyiataht olan Edirne'de II. Murad döneminde ilim hayatında büyük bir gelişme olmuştur. Medreselerin yaygınlaşmasıyla birlikte medrese öğrencilerinin kitap ihtiyacını karşılayacak bir esnaf grubunun ortaya çıkmış olması gerekirse de bu konuda kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. XV-XVI. yüzyıllarda Edirne'nin iktisadî hayatıyla ilgili bir çalışmada tesbit edilen esnaf arasında kalemtraşçı ve mücellid olduğu halde, sahafın bulunmadığı görülmektedir (Keleş, s. 402-403). 907 (1501) tarihli Edirne ihtisabıyla ilgili kanunnâmede de kalemtraşçıların uyması gereken esaslardan bahsedilirse de sahaflarla ilgili olarak herhangi bir nizamdan söz edilmemektedir (Barkan, II/9 [1942], s. 176). Muhtemelen Bursa gibi Edirne'de de ilk dönemlerde kitap üretiminde kullanılan malzemenin ticareti daha yaygın bulunmaktaydı. XVII. yüzyılın sonlarına doğru Edirne'yi birkaç kere ziyaret eden Antoine Galland'ın Ali Paşa

Çarşısı ve Bedesten'den bahsederken sahaflardan bahsetmemesi, bize bu asırda dikkati çekecek derecede bir kitap ticaretinin olmadığını gösterir. Zira İstanbul Bedesteni'nden 100 civarında kitap satın alan A. Galland gibi bir kitap meraklısının bu konuda sükûtu ihtimal dışıdır.

İstanbul'un fethinden sonra önemli eğitim kurumlarının tesisıyla birlikte bu şehirde kitap ticaretinin başladığı görülmektedir. Bursa örneğinde olduğu gibi, İstanbul'da da kitap ve kitap üretiminde kullanılan malzemenin ticaretini yapan sahaf, kâğıtçı, mürekkepçi ve mücellit dükkânları medreselerin yoğun biçimde bulunduğu bölgelerdeydi. Divanyolu'ndan Edirnekapı'ya kadar uzanan çizginin üstünde ve yakınında çok sayıda eğitim kurumu mevcuttu. Sahaf dükkânları da bu çizginin iki noktasında, Kapalı Çarşı'nın bulunduğu Beyazıt'ta ve Fatih'te yoğunlaşmıştı. Fâtih Sultan Mehmed, tesis ettiği vakıflara gelir kaynağı oluşturmak ve ticarî hayatı geliştirmek gayesiyle Mahmud Paşa ile Beyazıt arasında, kaynaklarda Bezzâzistan şeklinde anılan bir çarşı kompleksi inşa ettirmiştir. Bezzâzistan'da "sandık" ve "zâviye" denilen dükkânlar bulunmaktaydı; dört kapısı yönünde ise çeşitli esnafın faaliyet gösterdiği dükkânlardan oluşan çarşılar vardı. Bedesten'in içindeki "sandık" ve "zâviye"lerden birkaç sahaf-lara tahsis edilmişti. Bugün Kapalı Çarşı denilen bu komplekste mevcut sahaf esnafıyla ilgili en eski kayıtlar 926 (1520) yılına aittir. Ayasofya evkafının gelirlerini tesbit maksadıyla düzenlenmiş bir defterde, Bezzâzistan'da 140 sandık ve yirmi zâviye mevcut olduğu, bir zâviyenin sahaf Hüsam, iki sandıktan birinin sahaf Edîbî, diğerinin sahaf Alâeddin'in tasarrufunda bulunduğu belirtilir (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. O. 64, s. 3^b-4^a). Bu kayda göre tahririn yapıldığı tarihte Bedesten'in içinde sadece üç sahaf dükkânı vardır. Bedesten'in dışındaki dükkânlardan ise sahaflara tahsis edilmiş hiçbir dükkân mevcut değildir. Bundan dolayı Kapalı Çarşı'nın ilk dönemlerinde daima tekrarlandığı gibi burada bir sahaf çarşısı olduğunu söylemek mübalağalı olur. Sahafların altın, gümüş ve kıymetli taşlar satan bölgeye yerleştirilmiş olmaları dikkat çekici bir husustur. Diğer taraftan Bedesten dışındaki dükkânların bir kısmının mücellitlere tahsis edildiğini, bunu bildiren bölümün başlığının da "cilt zanaatkarları" adını taşıdığını ve "bab" olarak adlandırılan kırk dört mücellit dükkânı olup bunun yedisinin boş olduğunu görüyoruz (İstanbul Belediyesi

Atatürk Kitaplığı, nr. O. 64, s. 20^a-21^a). XVI. yüzyılın ilk yarısına ait diğer bazı kayıtlarda da sahafların bulundukları yer Bezzâzistan olarak belirtilmektedir. XVI. yüzyıl tezkire yazarlarından Latîfî şair Likâi'nin Bezzâzistan sahaflarından olduğunu söyler (*Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 490). Âşık Çelebi de şair Âfitâbî'nin mahbubundan bahsederken, "İstanbul Bezzâzistanı'nda kitap sahafı idi" der (*Meşâ'irü's-Şu'arâ*, s. 148). Sinan Paşa'nın kardeşi Ahmed Paşa, pa-dışaha şikâyet için yazdığı bir mektupta kendisi yokken Molla Lutfî'nin Sinan Paşa'nın kitaplarını sattığını, bunun üzerine kazaskerin, kitapların Bezzâzistan'da emanete alınmasını emrettiğini yazar (TSMA, Emanet Hazinesi, nr. 8101).

Sahafların bulunduğu diğer bir bölge de Fâtih Camii avlusu ve civarıydı. Fâtih medreselerinde tedrisat başladıktan sonra özellikle de cami avlusunda kitap ticareti ortaya çıkmış olmalıdır. Ancak buradaki ticarî faaliyetin erken safhalarına dair elimizde herhangi bir belge yoktur. Fâtih civarındaki Karaman Pazarı'nda şair Zeynî'nin bir sahaf dükkânı açıp zengin olduğunu Âşık Çelebi nakletmektedir (*a.g.e.*, s. 294). XVIII. yüzyılın başlarında Şehid Ali Paşa'nın kitapları müsadere edildiğinde bir kısmı satılmıştı. III. Ahmed'in bu konudaki hatt-ı hümayununda bu satışla ilgili olarak şu ifadeler bulunmaktadır: "Ve değer bahalarıyla fûruht eylemek üzere bir günde fûruht olunacak kadar kitabı ihraç ve fûruht ve ahşam oldukça Bezzâzistan'da mı olur, camide mi olur sanduğu cümle-nüz mühürleyüp zinhar tebdil ve tağ-yirden be-gayet ihtiraz eyleyesiz." Sahafların faaliyetini düzenleyen 25 Safer 1191 (4 Nisan 1777) tarihli bir fermanla da kitap satışının yapılacağı yerlerin Bezzâzistan yakınındaki Sahaflar Çarşısı ve Fâtih Sultan Mehmed Han Camii civarı olduğu belirtilmiştir (BA, Cevdet-Maarif, nr. 5641). Ancak A. Galland başta olmak üzere seyyahların Fâtih Camii civarında cereyan eden kitap ticaretinden söz etmemeleri, burada daha ziyade medrese öğrencilerinin ihtiyaç duyduğu ders kitaplarının satıldığını gösterir. Fâtih Camii avlusunda ve civarındaki kitap ticareti XX. yüzyıla kadar sürmüştür. 1908'de İstanbul'da bulunan İngiliz gazeteci H. G. Dwight, Feyzulah Efendi Kütüphanesi hâfız-ı kütübünden bahsederken kütüphaneyi açma yerine vaktinin çoğunu Fâtih Camii avlusundaki kitapçı dükkânında geçirdiğini söyler. Son dönemlerde ramazan aylarında Beyazıt Camii ile birlikte Fâtih Camii avlusunda da sahaflar sergi açmaktaydı.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'daki kitap ticareti önemli gelişmeler göstermiş olmalıdır ki 1589-1591 yılları arasında İstanbul'da elçilik göreviyle bulunan Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Temgrüti hâtıralarında İstanbul'da büyük sayıda kitap bulunduğunu, kütüphanelerin ve çarşının kitaplarla dolup taştığını, dünyanın her yerinden İstanbul'a kitap geldiğini söylemektedir. Kâtib Çelebi de otobiyografisinde bu hususa, "yirmi seneden beri sahaflar akıdıp getürdüğü cümle kütüp" diyerek işaret etmektedir. Rönesans döneminde Arapça'ya ve İslâm dünyasına duyulmaya başlanan ilgi sonucu çok sayıda Batılı'nın kitap temini için İstanbul'a gelmesi ve bazı sefâret mensuplarının ülkelerine dönüşlerinde beraberlerinde önemli sayıda kitap götürmeleri de bunu göstermektedir. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde elçilik göreviyle İstanbul'a gelen O. Giselin von Busbeke Viyana'ya götürdüğü kitaplarla ilgili olarak şu bilgiyi verir: "Büyük bir kısmını efendime arzedeceğim çokça eski para getirdim. Bunun dışında gemi dolusu değilse de bir araba dolusu Grekçe yazmalar ve 240 civarında kitabı deniz yoluyla Venedik'e gönderdim. Oradan da kralının kütüphanesine konulmak üzere Viyana'ya taşınacaklar."

Bu dönemde İstanbul'da kurulan sultan ve vezir kütüphanelerinin bile birkaç yüz kitap ihtiva ettiği göz önüne alınırsa Busbeke'in götürdüğü kitapların sayısının önemi daha iyi anlaşılır. 1534-1537 ve 1549-1550 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan Fransız şarkiyatçı Guillaume Postel'in de ülkesine önemli sayıda yazma eserle döndüğü bilinmektedir (Toomer, s. 26-27).

XVII. yüzyılın başlarından itibaren birçok Batılı sefâret mensubu İstanbul sahaflarında kitap temini için dolaşmaktaydı. Venedikli Pietro della Valle, Mario Schipano'ya yazdığı 1615 tarihli mektubunda Arapça kitaplar aradığını, *Mirâât*, *Merâh*, *İzzî* ve *Maşûd* vb. gramer kitaplarını bulunduğunu, İran'dan gelmiş olup Sadrazam Nasuh Paşa'nın muhalefati arasında olan güzel bir kâmusu da Bezzâzistan'dan 25 altına satın aldığını yazar.

Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Şark Eserleri Koleksiyonu'nun nüvesini oluşturan Jacobus Golius (ö. 1667) ve Levinus Warner'in (ö. 1665) İstanbul ve Halep'teki sahaflarla yaptıkları alışverişlerle ilgili enteresan belgeler mevcuttur. Leiden Üniversitesi'nde Doğu dilleri ve matematik profesörü olan Golius, öğrencisi Warner'le İstanbul ve Halep'e yaptıkları seyahatler-

de çok sayıda yazma eser satın almışlardır. Her iki şahıs bu husustaki faaliyetlerinde çok ileri gitmiş olmalıdır ki İzmir'de bulunan Hollanda tüccarlarından Michiel de Mortier, Levant Trade direktörüne yazdığı bir mektupta, diplomatik misyonda görevli Warner'in Arapça, Türkçe ve Farsça kitaplar için şimdiye kadar binlerce (kira ?) sarfettiğini, bütün enerjisini sadece kendisine ve Golius'a faydalı olacak bu işe hasrettiğini ve bu yüzden de hem ticaretin hem de kendisinin büyük sıkıntı çektiğini bildirmektedir (Schmidt, *The Republic of Letters*, s. 30).

Halep ve İstanbul sahaflarıyla iyi münasebetler kuran Golius ve Warner, Hoca Sâdeddin, Gazanfer Ağa, Kâtib Çelebi, Nev'îzâde Atâî ve Hasanbeyzâde gibi önemli kişilerin muhalefatlarından çıkan eserleri satın almışlardır. Muhammed el-Urdî, Halep'ten Warner'e gönderdiği bir mektupta Kâtib Çelebi'nin terekesinden altı kitabı 35 kuruş ve 300 Osmânî'ye satın aldığını belirtmekte ve istedikleri diğer iki kitabı ise dellâllara tembih ettiğini bildirmektedir. Golius, İstanbul'da ve Halep'te Derviş Ahmed ve Nicalaus Petri adlı kişiler vasıtasıyla kitap satın aldığı gibi bazı eserleri de istinsah ettirmiştir. Golius ve Warner'in çabalarıyla Avrupa'daki mevcut en zengin Şark eserlerini ihtiva eden Leiden koleksiyonu daha sonraki yıllarda Heyman, Shultens gibi şarkiyatçıların katkılarıyla daha da zenginleşmiştir.

İstanbul sahaflarından çok sayıda eser satın alan Antoine Galland'ın 1672-1673 yıllarını kapsayan günlüğünde satın aldığı ve gördüğü kitaplarla ilgili bilgiler yanında sahaflara dair bazı notlar da bulunmaktadır. 14 Eylül 1672 tarihli günlüğünde murabba biçiminde, kubbeli ve oldukça ufak bir bina olan Bedesten'den ve burada hemen münhasıran altın çubuk tüccarlarıyla kitapçıların bulunduğu bahsetmektedir. Bu kayıttan o dönemde sahafların bir bölümünün Bedesten'de bulunduğu anlaşılmaktadır. İngiliz şarkiyatçısı Greaves arkadaşşı Pococke'e yazdığı 14 Haziran 1639 tarihli mektubunda yazma eser satın almak için pazar ve dükkânlara gitmesini öğütlediğine göre o tarihte sahafların bir kısmı Bedesten dışına taşmış bulunuyordu. Aksi takdirde Evliya Çelebi'nin bu dönem için bahsettiği altmış sahaf dükkânını ve 300 adet sahaf bu küçük binaya sığdırmak zordur. Galland, 14 Aralık 1672 Çarşamba tarihli günlüğünde de Bedesten'de bazı halk hikâyelerini 4-5 akçe karşılığı okunmak üzere ödünç veren sahafların bulunduğunu söyler. Ayrıca satın al-

dığı veya gördüğü 100'ün üzerinde eserden bahsetmektedir. Bunların birkaçını satın almak için Bedesten'e gitmiş, çoğu ise kendisine sahaflar tarafından getirilmiştir. XVII. yüzyıl boyunca Greaves, Pococke, Ravius, Colbert ve Erpenius gibi birçok Batılı şarkiyatçının da ülkelerindeki kütüphaneler için önemli sayıda yazma eser topladıkları ve bunları Levant Company gibi ticarî kuruluşlar vasıtasıyla ülkelerine gönderdiği bilinmektedir. Ravius 1641 Kasımında Londra'ya 300'ün üzerinde yazma eserle dönmüştür.

Ünlü bir kitap koleksiyoncusu olan Sadrazam Şehid Ali Paşa'nın XVIII. yüzyılın başlarında yabancılara kitap satışını yasaklayan bir hükmünde sahafların para hırsıyla birçok muteber kitabı yabancı memleketlere gönderdiklerini söylediğine göre (Râşid, IV, 238) sahafların Avrupalılar'la olan münasebetleri dikkat çekici ve rahatsız edici boyutlara ulaşmış olmalıdır. Ancak bu hükmle Batı'ya olan kitap akışı durmadığı gibi sonraki yıllarda artarak devam etmiştir. Zira yabancılara kitap satışı genellikle el altından yapılmakta ve bazı yazışmalardan ve hâtıralardan anlaşıldığına göre bir kısım Türkler'le bazı yabancı misyon mensupları ve bu misyonlarda çalışan azınlıklar yapılan satışlarda yardımcı olmaktadır. L'abbé François Sevin, 1728-1729 yıllarında Fransız kralı için Ömer Efendi isminde bir kişinin yardımıyla altmış beş Farsça yazma satın almıştı. Leipzig'de yayımlanan *Neue Zeitungen* gazetesinin 12 Haziran 1730 tarihli nüshasında da başrahip Sevin'in İstanbul'dan Grekçe, Arapça ve Türkçe iki sandık dolusu nâdir el yazması eserle döndüğü ve bunların Kraliyet Kütüphanesi'ne konulacağı haber verilmektedir.

İstanbul'daki sahaflığın Bezzâzistan civarındaki dükkânlara ne zaman yayıldığı kesin biçimde tesbit etmek mümkün olmamakla birlikte, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin şehrin merkezinde inşa edilen sekiz kubbeli iki bezzâzistan etrafında bulunan sanat erbabının dükkânlarını sayarken sahafları da kaydettiğine göre XVII. yüzyılın sonlarında sahafların önemli bölümü, artık Evliya Çelebi'nin "sahaflar kâpısı" diye adlandırdığı Bezzâzistan'ın kapılarının birinin karşısındaki dükkânlara yerleşmiş olmalıdır. Evliya Çelebi bu çarşıdaki sahaf dükkânı sayısını altmış, sahaflıkla uğraşanları 300 kişi olarak vermektedir. Sahafların alışverişlerinde uyması gereken esasları belirten iki belgeden anlaşıldığına göre XVIII. yüzyılın sonlarında sahafların büyük kısmı Bedesten'e bitişik

çarşıda yer almakta (BA, Cevdet-Belediye, nr. 7269) ve bu bölgeye “sahaflar soku” (BA, Cevdet-Maarif, nr. 5641), yani sahaflar çarşısı denilmektedir.

Sahafların ticarî faaliyetlerini ne şekilde yürüteceklerine dair en eski kayıt Fâtih Sultan Mehmed dönemine kadar gitmektedir. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde uygulandığı başındaki bir kayıttan anlaşılan *Fâtih Kanunnâmesi*'nde mücellitler ve sahaflarla ilgili şu kayıt vardır: “Ve dahi mücellitlerin işi gayet iyi ola ve sahaflar sattığı kitabı onun on birden ziyadeye satmayalar” (Koç, s. 235). Kanûnî Sultan Süleyman döneminde hazırlanan kanunnâmenin I. Ahmed devrinde istinsah edilen nüshasında bu husus için şöyle denilmektedir: “Ve mücellitlerin dahi işi gözlene; cilt için alacak akçeden harçların ve emeklerin gözleyip bir miktar nafaka kendiler için konulduktan sonra ziyade tecavüz etmeyeler ve sahaflar gözlene; sattıkları kitapta onun on birden tecavüz etmeyeler; edeler ise haklarından geline” (Akgündüz, IV, 326). Her iki kanunnâmede de sahafların kâr oranları % 10 olarak tesbit edilmiştir. Ancak kitap alışverişinde bunun uygulanabilmesinin ne derecede mümkün olduğu şüphelidir.

XVIII. yüzyılın sonlarında İstanbul sahaflarının faaliyetlerinin bir düzen altına alınması doğrultusunda devletçe bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Cemâziyelevvel 1178 sonlarında (Kasım 1764) İstanbul kadısına yazılan bir hükümde Bezzâzistan kurbundaki isimleri verilen bazı sahafların, şeyhleri öldüğünden “nizâm-ı kadim üzre” işlerini düzenleyecek bir kimse bulunmadığını, bu yüzden içlerinden bazılarının şüpheli kimselerden kefilsiz kitap aldıklarını, bu kitapların sahipleri ortaya çıktığında ihtilâfa düşüklerini, bazı kimselerin kendilerine ayak sahafı diyerek öğrencilerin ve diğer bazı kişilerin kitaplarını değerinden düşük fiyata satın aldıkları gibi parasını da ödemediklerini bildirip yeni bir sahaflar şeyhinin tayin edilmesini istedikleri ve İmam Abdullah Efendi'nin sahaflar şeyhi tayin edildiği belirtilmektedir (BA, Cevdet-Belediye, nr. 7269). Ayrıca bu hükümde fermana aykırı olarak bazı kimselerin kitap satın aldıkları belirtildiğine göre daha önceki tarihlerde bu tür kitap alışverişlerini düzenleyen bir ferman çıkmış olmalıdır.

Sahafların düzenlediği müzayedelerin usulüne göre yapılması için de tedbirler alınmıştır. Rumeli Kazaskeri Seyyid İbrâhim Efendi'nin bir i'lâmından anlaşıldığına

göre koltukçu esnafı ve bazı sahaflar kurallara uymayarak müzayedeye ile satılması gereken kitapları bazı evlerde, koltukçu dükkânlarında ve beytümâlcî odasında gizli müzayedeye ile değerini bulmadan birbirine satmaktadırlar. Bu ise yetimlerin, vârislerin ve diğerlerinin zararına olmaktadır. Bu suistimalin önlenmesi için i'lâmda şu düzenlemelere yer verilmiştir. Muhallefattan çıkıp satılması gereken kitaplar, Bezzâzistan yakınındaki sahaflar çarşısında sahaflar tellâli olan on iki kişiden biri vasıtasıyla satışa sunulmalıdır. Eğer çok sayıda kitap varsa ve satış kısa sürede gerçekleştirilemezse Fâtih Camii dışında bulunan müşterilere ve sahaflara, sahaflar şeyhi ve tellâllardan bazıları vasıtasıyla müzayedeye yoluyla satılmalıdır. Müzayedelerde sahaflar şeyhi ve tellâllardan biri mutlaka yer almalıdır. Seyyid İbrâhim Efendi'nin bu i'lâmının başındaki 25 Safer 1191 (4 Nisan 1777) tarihli kayıt bu tedbirlerin uygun görüldüğünü ve bu konuda bir hüküm çıkarıldığını göstermektedir (BA, Cevdet-Maarif, nr. 5641). III. Selim'in cülûsu dolayısıyla bu hükmün yenilendiği ve ahkâm defterine kaydedildiği görülmektedir (BA, MAD, nr. 10221, s. 2). Sahaflar bu tedbirlere riayet etmemiş olmalı ki daha sonra bu konuda İstanbul kadısına şiddetli bir emir gönderilmiştir. 9 Safer 1212 (3 Ağustos 1797) tarihli bu yazıda, daha önce İstanbul kadısının sahaflar şeyhini huzuruna çağırarak alınan tedbirleri bildirdiğine, onun da bunları sahaflara anlatıp bu tedbirlere uymayanların şiddetle cezalandırılacağını söylediğine, kendisinin bu konuda ihmal göstermesi halinde onun da cezaya uğrayacağına dair bir ferman sâdir olduğu, ancak sahafların halen bazı suistimallere tevessül ettiklerinin haber alındığı bildirilmekte, bundan sonra bu tür şeylere cesaret edeceklerin aynı cezalara çarptırılacakları ifade edilmektedir. Bu fermanla İstanbul kadısının ayrıca “Kur'ân-ı Kerîm, hadis kitapları ve diğer dinî eserlerin” basılması ve satılması yasak olduğundan muhallefât ve metrukâtan çıkan bu tür kitapların satışını önlemesi her kim alır-satarsa cezaya uğrayacağını sahaflar şeyhine tembih etmesi istenmektedir. İstanbul kadılığınca gurre-i Şâban 1215'te (Aralık 1800 ortaları) düşülen bir kayıta da “sahaflar nizâmı” başlığı altında yine bu konuya değinilmekte ve sahafların alınan tedbirlere riayet edeceklerine dair taahhütte bulundukları ve birbirlerine kefil oldukları belirtilmektedir (ŞS. İstanbul Kadılığı, nr. 201, s. 77^b).

İstanbul'daki sahafların büyük bir kısmı Kapalı Çarşı'da bazı yangınlara mâruz kaldıysa da 1894 depremine kadar burada faaliyetlerine devam etti. Deprem sonrası çarşıdaki sahaflara Beyazıt Camii'nin türbe tarafındaki açıklıkta kitap satışına müsaade edilmiş ve sahaflar geçici olarak burada kalmıştır (BA, İ. Hususi, nr. 188/2). Hakkâklar Çarşısı diye adlandırılan bu bölgede fes ticareti yapan esnafın Kapalı Çarşı'ya geçmesi üzerine sahaflar buraya yerleşmişti. Nitekim Zabtiye Nezâreti'nden yazılan 21 Kânunuevvel 1315 (2 Ocak 1900) tarihli bir yazıda Rusya'nın sâbık Dahiliye nâzırının, “Çarsû-yi Kebir”deki sahaf dükkânlarını ziyaret ettiği belirtildiğine göre sahaflardan bir kısmının Kapalı Çarşı'nın tamirinden sonra eski yerlerine döndüğü anlaşılmaktadır (BA, Y. PRK. ZB, nr. 23/114).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar sahaf tabiri sadece yazma eserlerin alım satımını yapan esnaf için kullanılırken matbu eserlerin de yavaş yavaş kitap ticaretinde yer almasıyla matbu kitap satanlara da sahaf denilmeye başlanmıştır. Matbu kitap satan sahaflar Kapalı Çarşı'daki Sahaflar Çarşısı'nda bulunan bazı dükkânlarda faaliyet gösterdikleri gibi zamanla civardaki hanlara ve Bâbü'lî'ye doğru, XX. yüzyılın başlarında ise şehrin diğer bazı bölgelerine de yayılmıştı. Devrin gazetelerinde “Beyoğlu, Galata ve Üsküdar cihetlerinde bulunan bilumum sahaf ve kitapçıların sebt-i defter ettirilmelerine” dair haberlerin çıktığı görülmektedir. Galata ve Pera'daki (Beyoğlu) kitapçı dükkânlarının hemen hemen hepsi gayri müslimlerden işletilmektedir ve burası XIX. yüzyılda kurulmuştu. Bu dönemde sahaf ve kitapçı kelimeleri fark gözetilmeden birbirinin yerine kullanılmaya başlanmıştır.

Sahaflar Cumhuriyet'ten sonra da faaliyetlerini eski Hakkâklar Çarşısı'nda sürdürmüştür. 1950 yılının Ocak ayında çıkan bir yangında buradaki dükkânlardan on beşi yanınca İstanbul Belediyesi diğer ahşap dükkânları da kaldırarak Türk üslûbunda bir kitap çarşısı inşa ettirmiş ve yaptırılan yirmi üç dükkâna tekrar kitapçılar yerleştirilmiştir.

İstanbul dışında Trabzon, Kastamonu, Konya, Diyarbakır gibi Anadolu'nun eski kültür merkezlerinde kitap ticaretiyle uğraşan sahafların varlığına dair bazı kayıtlar bulunsa da bu şehirlerde önemli boyutta kitap alışverişine dair belgeler mevcut değildir. Osmanlı topraklarına XVI. yüzyılda katılan İslâm dünyasının eski kültür merkezlerinden Halep, Şam, Kahire ve Ku-

düs gibi şehirler ise İstanbul'a benzer yoğunlukta kitap ticaretine sahne olmaktadır. Kâtib Çelebi, Halep'te ikamet eden esnasında bu şehirdeki sahaf dükkanlarını dolayarak *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinin telifine başladığını söyler. Halep sahaflarında yabancıların ilgisini çekecek değerli ve önemli kitaplar olmalıdır ki XVII-XVIII. yüzyıllarda Greaves, Pococke, Golius, Warner ve Robert Huntington gibi şarkiyatçılar Halep'i sık sık ziyaret ederek sahaflardan kitap satın aldıkları gibi yerli halktan bazı kişilerle kurdukları temas neticesinde ülkelerine düzenli kitap akışını temin etmişlerdir.

Evliya Çelebi, Şam'da Câmî-i Ümeyye'nin kible duvarındaki kapısının sahaf ve mücellitler çarşısına baktığını nakletmektedir. Kudüs'teki mücellitlerin ve sahafların şeyhliği bulunduğuna göre şehirde kitap ticaretini yürüten önemli sayıda bir esnaf grubu mevcuttu.

Kahire, Ortaçağ İslâm dünyasının önemli kitap merkezlerinden biriydi. Kaynaklarda Memlûkler döneminde Kahire'de birçok kitap çarşısının varlığından söz edilmektedir. *İşknâme* müellifi Mehmed, 800 (1397-98) yılında Anadolu Türkçesi'ne aktardığı eserinin orijinal nüshasını Kahire'deki sahaflardan "dellâl" vasıtasıyla nasıl satın aldığını renkli bir şekilde hikâye eder. Âşık Paşa'nın oğlu Şeyh Ahmed Âşıkî'nin 880'de (1475-76) hacca giderken *Şeyh Ebû'l-Vefâ Menâkıbı*'nı Mısır'da satın alıp İstanbul'a getirdiği bu menâkıbın Türkçe tercümesinin mukaddimesinde belirtilmektedir. Âlî Mustafa Efendi'nin sahaf piyasasının ünü sebebiyle yeni bir görevle Kahire'ye dönmek istediği bilinmektedir. Ticarî kuruluşların yoğunlaştığı merkezlerde değil de Ezher civarında yer alan sahafların sayısı Evliya Çelebi'ye göre yirmi civarındaydı. 1155 (1742) tarihli bir sicil kaydı Ezher Camii yakınında Sûku'l-kütüb'deki sahaf sayısını on yedi olarak vermektedir (Hanna, s. 93). Bazı kaynaklarda bu sayı biraz daha az gösterilir (Raymond, I, 343). Ceberî'ye göre bu bölgede birçok âlim kitap istinsahı ve ticaretiyle meşguldü. Kahire, XIV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı ulemâsı ve İslâm kültürüyle ilgilenen Avrupalı şarkiyatçılar için önemli bir kitap temin yeri idi. Her ne kadar 1638 yılında Kahire'yi ziyaret eden İngiliz şarkiyatçısı Greaves, Pococke'a gönderdiği bir mektupta şehrin çarşılarında kitap bulup satın almadığını pek başarılı olmadığını yazmaktaysa da Kahire zengin bir kitap pazarı olma hüviyetini bir süre daha korumuştur. 1673'te burayı ziyaret eden P. Vanslebe şehrin

sahaflarından önemli sayıda değerli Farsça yazmalar satın almıştı. Kudüs'te zengin bir kütüphane kuran Hâlidî ailesine mensup çeşitli kimselerin de XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Kahire sahaflarından çok sayıda kitap satın alıp memleketlerine gönderdikleri bilinmektedir.

Kuzey Afrika'da Fas ve Merakeş kitap alışverişlerine sahne olan önemli birer kültür merkeziydi. Endülü's'te ve Mısır'daki zengin kütüphanelerden bazılarının koleksiyonları çeşitli yollarla bu bölgedeki kitap çarşılarına ulaşmıştı. XVI-XVII. yüzyıllarda Fas'ta kitap ticareti oldukça gelişmişti. Bölgenin önemli şehirlerinde medreselerin bulunduğu bölgelerde her hafta kitap müzayedeleri yapılmaktaydı. Tunuslu Muhammed b. Saîd el-Endelüsî, Golius'a (ö. 1667) yazdığı mektuplarda bu bölgedeki kitapçıların, kitapçılar çarşısından ve satın aldığı kitaplardan söz etmektedir (Schmidt, *The Joys of Philology*, II, 28).

Muhallefat kayıtlarında imparatorluğun diğer bazı şehirlerinde kitap ticaretiyle uğraşan esnafın varlığına dair nâdir de olsa bazı kayıtlara rastlanılmaktadır. Merkezden uzak bu gibi şehirlerdeki kitapçı esnafı genellikle medrese öğrencilerinin ihtiyaç duyduğu ders kitaplarının satışıyla meşgul olmakta ve istinsah için gerekli yazı malzemesini temin etmekteydi.

Osmanlılar'da sahaf da diğer meslek grupları gibi teşkilâtlanmıştı. Evliya Çelebi sahaf esnafından bahsederken pîrlerinin bir yerde Abdullah Yetîmî, başka bir yerde "Ebâzer-i Gıfârî" olduğunu (*Seyahat-nâme*, I, 225, 291), sahafın ulemâ sınıfıyla ilişkisinden dolayı ulemâya has kıyafet taşıyıp merasimlerde kazasker alayında tahtırevanlar üzerinde kitapları ile birlikte geçtiklerini söyler. Âlî Mustafa Efendi de saraydaki düğünlerden biri dolayısıyla yapılan şenliklerde padişaha hediye sunan esnaf gruplarını sayarken sahafardan oluşan hediyelerini nasıl takdim ettiklerini anlatır (*Câmî'u'l-Buhûr*, s. 156).

Sahaf esnafının ticarî faaliyetlerini düzenli biçimde yürütmelerinden sahaf sahayi sorumlu idi. Sahaf aralarından seçtikleri bir kişiyi kadıya bildirir ve kadı da uygun gördüğünü bir ilâmla divâna arzeder, çıkan karar üzerine tayin edilen kişiye berat verilir. Bu görevin ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Ancak Galland'ın bu görevliden "kitapçıların başı olan sahafbaşı" diye bahsetmesi, XVII. yüzyıla ait bazı sicil kayıtlarında bu isimle anılan bir görevlinin geçmesi sahaf sahayinin ol-

dukça eski bir tarihten itibaren mevcut olduğunu göstermektedir. Sahaf sahayinin en önemli görevi çarşıdaki alışverişi "nizâm-ı kadîm" üzere düzenlemek ve kontrol etmektir. Sahaf sahayine yapılan tayin dolayısıyla yazılan bir yazıda bu düzenin bazı prensipleri yer almaktadır (BA, Cevdet-Belediye, nr. 7269). Sahaf sahayinin diğer görevi de muhalefatlardan çıkan kitapların satışını tanzim etmektir. Mirasçıların zarara uğramamaları için kitapların değerinin doğru olarak tesbiti ve müzayedeye yoluyla satılması için gerekli düzenlemeler sahaf sahayi tarafından yapılır. Bu konuda birkaç ferman çıkarılmış, 25 Safer 1191 (4 Nisan 1777) tarihli fermanda bu satış işleminin nasıl yapılacağı belirtilmiştir (BA, Cevdet-Maarif, nr. 5641). Sahaf sahayinin bu görevleri yanında bazı hatırlı kişilerin aradıkları kitapları teminde yardımcı oldukları bilinmektedir. Abdülmecid'in annesine, arattığı bir kitap dolayısıyla yazılan bir mektupta, sahaf sahayine bir pusula gönderildiği takdirde onun kitabı çarşıdan yahut başka bir yerden bulabileceği kaydedilmektedir (TSMA, nr. E 2885/29).

Sahaf sahayi müzayedeye işlerini satıcı ile alıcı arasında alışverişi gerçekleştiren tellâlar vasıtasıyla yürütmekteydi. Bu işlemlerinden de belli bir miktarda tellâlık resmi almaktaydılar. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan, birkaç gün süren bir kitap müzayedesinin listesinde tellâla her gün verilen ücret yekûn olarak belirtilmiştir (TSMA, nr. D 1021). Sâbık Mora valisi Şâkir Paşa'nın 1234 Cemâziyelevvelinde (Mart 1819) yapılan müzayedesinde "münâdî" olarak adlandırılan tellâların aldığı, 2827 akçe tutan kitaplar için yapılan bir kayıтта 293 akçe tellâliye ücreti bu miktardan çıkarılarak tellâların borcu 2534 akçe olarak belirlenmiştir (BA, DBŞM. ZMT, nr. 13978, s. 18). 25 Safer 1191 (4 Nisan 1777) tarihli fermanda bu tarihte İstanbul'daki Sahaf Çarşısı'nda on iki tellâl bulunduğu bildirilmektedir (BA, Cevdet-Maarif, nr. 5641). Kahire Şer'iyye Sicilleri'ndeki bir kayıтта, tellâların ulemâ ve talebe ile muamelelerini doğrulukla yürüten emin ve iyi huylu kimseler arasından kadı tarafından seçileceği belirtilmektedir. Tellâların müzayedelerdeki görevleri yanında aranan kitapların bulunmasında yardımcı oldukları hatırlanır. Zaman zaman değerli kitapların satışında aracılık yaptıkları görülmektedir. *Risâle-i Mi'mâriyye*'de Mimar Mehmed Ağa'ya kitap satmaya çalışan bir sahaf tellâından bahsedilir (Gökyay, s. 136).

Diğer esnaf teşkilâtlarında olduğu gibi sahaflar şeyhinin de muhtemelen bir kethüdâsı vardı. Ancak XVIII-XIX. yüzyıllara ait sahaflarla ilgili belgelerde kethüdâdan bahsedilmez. XX. yüzyılın başlarında, sahaflar şeyhinin yerini kethüdâ almış olmalıdır. Bu dönemde yapılan yazışmalarda sahaflar şeyhinden söz edilmezken kethüdânın ön plana çıktığı görülmektedir. Kethüdâ, sahaflar şeyhinin görevlerini yerine getirme yanında çarşıdan geçen kitapların kontrolünden de sorumluydu. Meclis-i Kebîr-i Maârif'e gönderilen 21 Cemâziyelevvel 1325 (2 Temmuz 1907) tarihli bir tezkirede, Sahaflar Çarşısı'nda müzayedeye konulacak kitaplar arasında vakıf kitaplar bulunduğu da ait oldukları kütüphaneye gönderilmek üzere nezârete tesliminden çarşı polisiyle beraber kethüdânın da sorumlu olduğu belirtilmektedir (BA, MFV. KTV, Dosya 4, Evrak 67). Bu konuyla ilgili diğer belgelerde de "Sahaflar kethüdâsı Şükrü Efendi tarafından derdest edilen" (BA, MFV. KTV, Dosya 4, Evrak 67, 72), "vaktiyle her nasılsa resmî kütüphanelerden ihraç edilmiş olan bazı âsâr-ı nefsinin ara sıra meydân-ı müzâyede fûruht olunurken sahaflar kethüdâsı tarafından derdest edilmekte bulunduğu mâlûm olmasına" (BA, MFV. KTV, Dosya 4, Evrak 79), şeklinde kayıtlar olduğuna göre kethüdânın görevlerinden biri de Sahaflar Çarşısı'nda satılan kitapların kontrolünü yaparak vakfedilmiş olanları tesbit edip Maarif Nezâreti'ne teslim etmektir. Bu görevin yerine getirilmesi için ayrıca bir "kütüb müfettişi" veya "kütüb-i mevkufe müfettişi" olarak adlandırılan bir memuriyetin ihdas edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kethüdâlık ve kütüb müfettişliği aynı kişinin uhdesine verilebildiğinden birçok belgede Mehmed Şükrü Efendi'nin unvanı "kütüb veya kütüb-i mevkufe müfettişi ve sahaflar kethüdâsı" olarak da geçmektedir. 1907-1908 yıllarına ait bazı belgelerden anlaşıldığına göre Mehmed Şükrü Efendi bir kısım muhalledatı da kontrol etmiş ve tesbit ettiği vakıf kitapları müsâdere ederek Maarif Nezâreti'ne göndermiştir. Bu kitapların hemen hemen hepsi ciddi bir inceleme yapılmaksızın "cihet-i vakfı anlaşılmadığından" veya "vâkıfı nâ-mâ'lûm" denilerek "kütüphaneye-i umûmî"ye gönderilmiştir.

Sahaflar Çarşısı'nın son dönemlerinde kethüdâ yerine genellikle sahaflar kâhya-sından bahsedilmektedir. Nitekim İbnülemin Mahmud Kemal, Ârif Hikmet Bey'in kitaplarının müzayedesinden söz ederken

kâhya tabirini kullanmaktadır (*Son Asır Türk Şâirleri*, s. 643). Çarşının nizam ve intizamını temin için sahaflar şeyhinin bölükbaşı unvanlı bir yardımcısı daha vardı. XIX. yüzyılda sahaflarda yasak ve zararlı neşriyatın takibi, çalıntı kitapların tesbiti için Maarif Nezâreti bünyesinde bir kitap yoklama memurluğu ihdas edilmiştir.

Dükân sahibi sahafların yanında bir de ayak sahafları vardı. Evliya Çelebi sahafları anlatırken bunlardan da bahseder ve "Mültekâ ve Dürer ü Gurer'üm iyidir ammâ Keşşâf'ımı keş idüp *Tarikat-ı Muhammedî*'den ayrılmam iyi kitabdır deyü torba torba kitaplarla ubur ettiklerini" söyler. Kitap meraklılarının konaklarına kitapları bohçaya sarıp taşıdıkları için bunlara bohçacı da denilirdi.

Sahaflara muhtelif yollardan kitap gelmekteydi. Sarayın bu konuda hiç de küçüksünmeyecek bir yeri vardı. Çeşitli kişilerin müsâdere edilen malları satılıp devlet hazinesine gelir kaydedilirken mevcut kitaplar genellikle bir ayırıma tâbi tutularak değerli olanları veya gereklileri saray kütüphanesine gönderiliyor, diğerleri ise Bezzâzistan'da ve Fâtih Camii avlusunda yapılan müzayedelerle satılıyordu. III. Ahmed'in Şehid Ali Paşa'nın muhalledatıyla ilgili fermanında bu husus açık şekilde görülmektedir (Ahmed Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, s. 58). Bu tür müzayedelerle ilgili olarak gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde gerekse Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bazı belgeler mevcuttur. Zengin koleksiyonların müzayedesinde sırada gün gün tutulmuş bu listelerde kitapların isimleri, satış fiyatları ve kitapları satın alan kişilerin isimleri bulunmaktadır. Alıcılar arasında birçok sahafların adı görülmektedir (BA, DBŞM. MHF, nr. 13293/A, ZMT, nr. 13978; TSMA, nr. D. 1021). Ayrıca hediye yoluyla da bazı kitaplar saraydan çıkabilmekteydi. Bunun yanında saraydan yasa dışı yollarla elde edilen kitapların satışı da vardı. Fazla yaygın olmamakla birlikte saraydan bazı önemli kitapların çalınarak yabancılara satıldığı bilinmektedir. İngiliz şarkiyatçısı Greaves bir mektubunda Batlamyus'un *Almagest* adlı eserinin çok güzel bir nüshasını satın aldığını ve bu nüshanın kendisine söylendiğine göre bir sipahi tarafından hükümdarın kütüphanesinden alındığını belirtmektedir (Toomer, s. 137). Saray görevlilerinden silâhdarın adamlarından bir İtalyan mühtedisinin XVII. yüzyılın sonlarında saraydan çeşitli zamanlarda götürdüğü önemli sayıda Grekçe yazmanın on beşi yer yer parşömen üzerine

yazılmıştı. Cizvit Besnier bunların arasından önemlilerini seçmiş ve Fransız elçisi M. Girardin için satın almıştı. Geri kalanı da Pera'da tanesi 100 liradan satılmıştı (*Memoirs Relating*, s. xvii).

Kitap temini için diğer bir yol muhalledatlardan çıkan kitapların müzayedesiydi. Kitap meraklıları ve ulemâ sınıfından kim-seler biriktirdikleri ve okudukları kitapları sağlıklarında vakfetmemişse, bunlar ölümlerinden sonra ya mirasçılar arasında paylaşılıyor ya da müzayede yoluyla satılıyor-du. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bu tür uygulamalarla ilgili bazı tedbirler alınmaya başlandığı ve giderek bu tedbirlerin sertleştiği görülmektedir. XX. yüzyılın başlarına doğru zengin koleksiyonların müzayedeleri belli bir düzen içinde yapılmakta, koleksiyonların katalogları hazırlanmakta ve müzayede tarihleri ve yerleri gazete-lerle duyurulmaktaydı.

İslâm dünyasının eski kültür merkezleri olan Bağdat, Şam, Halep, Kudüs, Kahire ve önemli bir kitap üretim merkezi olan İran'ın muhtelif şehirlerinden zengin bir müşteri potansiyeline sahip İstanbul'daki Sahaflar Çarşısı'na azımsanmayacak sayıda kitap akışı vardı. Özellikle İran'dan sanat değeri yüksek minyatürlü ve tezhipli yazmalar gelmekteydi. İstanbul'daki İngiliz sefâreti hekimi Jacques Dallaway, Bedesten'deki sahaflarda çok güzel ve nâdir yazmaların bulunduğuunu, İran'daki iç karışıklıklar sırasındaki yapılan yağmalarda değerli yazmaların gizlice satılmak üzere İstanbul'a gönderildiğini İstanbul hakkında yazdığı eserinde belirtmektedir (*Constantinople ancienne*, I, 128).

Ortaçağ İslâm dünyasında verrâkların en önemli görevi kitap telif ve istinsahını düzenlemek ve bunları müşterilerine arz etmektir. Osmanlı döneminde satış amacıyla kitap istinsah ettirme işlerinde sahafların ne derecede rolü olduğuna dair yeterli bilgi yoktur. İstinsah faaliyetlerinin en yoğun yeri saraydı. "Kâtibân-ı kütüb-i hâssa"ların sayısının zaman zaman elliye ulaştığı görülmektedir. Matbaanın ülkeye girişi sırasında Osmanlı ülkesinde hayatını kitap istinsahı ile kazanan hattatların sayısı hakkında oldukça mübalağalı rakamlar verilmekteyse de bu sayıdaki bir hattat esnafının yazdıkları kitaplara bugün için kütüphanelerimizde ulaşmak mümkün gözükmemektedir. A. Galland'ın günlüğünde bir sahaflar şeyhinin tarihle ilgili bir eserin her on altı sayfasını 70 akçeye istinsah ettirdiğine dair dikkat çekici bir kayıt vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MFV. KTV, Dosya 2, Evrak 5, 6, 11, 13, 14, 15, 18, 22, 23, 24; Dosya 3, Evrak 45; BA, Y. PRK. BŞK, 5/37-2; BA, Y. PRK. ZB, 5/17; Taşköpürizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 27-28; Meşâ'irü's-Şu'arâ (haz. Filiz Kılıç, doktora tezi, 1994), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 148, 294, 817; Latîfî, *Tezkiretül-ş-şu'arâ ve tabîratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 490; N. Nicholay, *The Navigations, Peregrinations and Voyages, made into Turkie*, London 1585, s. 62; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Câmî'u'l-Buhûr der Mecâlis-i Sûr* (haz. Ali Öztekin), Ankara 1996, s. 156; Menâkıb-ı Hazret-i Üftâde (haz. Abdurrahman Yünal, Metin Okuma: Muhammed Safi), Bursa 1996, s. 85-86, 98-99; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, I, 225, 291; Pietro Della Valle, *Viaggi*, Venedik 1667, s. 190-191; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 52-53; A. Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar: 1672-1673* (nşr. Ch. Scheffer, trc. Nahid Sırm Örik), Ankara 1987, I, 186, 210; II, 54; Râşid, *Târih*, IV, 238; *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen*, Leipzig 12 Juni 1730; A. G. Busbequius, *Travels into Turkey*, London 1744, s. 290; Jacques Dallaway, *Constantinople ancienne et modern et description des Côtes et Isles de l'Archipel et de la Troade* (trc. André Morellet), Paris 1797, I, 128; *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey* (ed. R. Walpole), London 1817, s. xvii; Sieur de S. Maurice, *La cour ottoman ou l'interprète de la porte*, Paris, ts. (Estienne Loyson); H. G. Dwight, *Constantinople, Old and New*, New York 1915, s. 71; Ahmed Refik [Altınay], *Âlimler ve Sanatkarlar*, İstanbul 1924, s. 332; a.mlf., *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 58; İbnü'l-emîn, *Sen Asır Türk Şâirleri*, s. 643-644; Halûk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul, ts., s. 90; A. Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, Damas 1973-74, I, 343; II, 426; İsmet Binark, *Eski Kitapçılık San'atları*, Ankara 1975, s. 91; Orhan Şaik Gökyay, "Rîsale-i Mimariyye-Mimar Mehmet Ağa-Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1988, s. 136; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanun-nâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1992, IV, 326; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi: 1776-1826*, İstanbul 1995, s. 182; G. J. Toomer, *Eastern Wisdom and Learning: The Study of Arabic in Seventeenth-Century England*, Oxford-New York 1996, s. 26-27, 122-124, 135-136, 137, 140-145; C. H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı* (trc. Ayla Ortaç), İstanbul 1996, s. 189; Yunus Koç, *La fixation par écrit des lois ottomanes et le rôle des codes de lois. Etude accompagnée de l'édition du manuscrit de Munich (XVe-XVIe siècles)* (doktora tezi, 1997), Université de Paris I, s. 235; Jan Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts*, Leiden 2000, I, 440; a.mlf., "An Ostrich Egg for Golius. The Heyman Papers Preserved in the Leiden and Manchester University Libraries and Early Modern Contacts Between the Netherlands and the Middle East", *The Joys of Philology, Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism (1500-1923)*, İstanbul 2002, II, 28, 31-32, 33, 41, 49; a.mlf., "Franz Taeschner's Collection of Turkish Manuscripts in the Leiden University Library", a.e., II, 243; a.mlf., "Between Author and Library Shelf:

The Intriguing History of Some Middle Eastern Manuscripts Acquired by Public Collections in the Netherlands Prior to 1800", *The Republic of Letters and the Levant* (ed. A. Hamilton), Leiden 2005, s. 30, 32, 33; a.mlf., *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands*, Leiden 2006, III, 26-27; A. Cohen, *Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar* (trc. Nurettin el-Hüseyni – Zekeriyâ Kurşun), İstanbul 2001, s. 204; S. Brentjes, "XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Batı Avrupalı Gezginler ve Bilimsel Çalışmalar" (trc. Meltem Begüm Saatçi), *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XI, 251-259; N. Hanna, *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century*, Syracuse 2003, s. 93; Nâsir Osman, "Târifetü's-şahhâfîn fi'l-kamî's-sâbî' 'aşer", *et-Tavâ'ifu'l-miheniyye ve'l-ictimâ'iyye fi Mısr fi'l-'aşrî'l-'Osmânî*, Kahire 2003, s. 61-62; Bahattin Keleş, "XV ve XVI. Yüzyılda Edirne'nin İktisadî ve Ticarî Hayatı", *I. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (23-25 Ekim 2003)*, Edirne, ts., s. 402-403; H. W. Lowry, *Seyyahların Gözüyle Bursa* (trc. Serdar Alper), İstanbul 2004, s. 24; Aslan Kaynaradağ, "Çeşitli Yönleriyle İstanbul Sahhaflar Çarşısı", *Tarihte Doğu-Batı Çatışması: Semavi Eyice'ye Saygı* (haz. Ertan Eğribel – Ufuk Özcan), İstanbul 2005, s. 606; Osman Çetin – Mefail Hızlı – Asım Yediyıldız, "Osmanlı Kadî Sicillerinin Tıp Tarihi Araştırmalarındaki Önemi", *Osmanlılarda Sağlık* (haz. Coşkun Yılmaz – Necdet Yılmaz), İstanbul 2006, I, 325; Ömer L. Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Tefişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar III", *TV*, II/9 (1942), s. 176; P. M. Holt, "The Study of Arabic Historians in Seventeenth Century England: The Background and the Work of Edward Pococke", *BSOAS*, XIX/3 (1957), s. 448-449; Halil İnalıcık, "The Hub of the City: The Bedestan of Istanbul", *IJTS*, I/1 (1979-80), s. 4-5; R. Jones, "Piracy, War, and Acquisition of Arabic Manuscripts in Renaissance Europe", *Manuscripts of the Middle East* (ed. J. J. Witkam), II, Leiden 1987, s. 96-110; A. Turgut Kut, "Terekelerde Çıkan Kitapların Matbu Satış Defterleri", *Müteferrika*, sy. 2, İstanbul 1994, s. 3-24; Frédéric Hitzel, "Manuscripts, livres et culture livresque à Istanbul", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, sy. 87-88, Aix-en-Provence 1999, s. 21; Francis Richard, "Lecteurs ottomans de manuscrits persans au XVIIIe siècle", a.e., sy. 87-88 (1999), s. 80; Salih Aynural, "Bursa İhtisap Rüşumu", *TDA*, sy. 129 (2000), s. 8; Ahmet Aksın, "19. Yüzyılın Başlarında Bursa Şehir Esnafı", a.e., sy. 132 (2001), s. 6; Fikret Sarcaçoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *TD*, sy. 37 (2001-2002), s. 315; J. Strauss, "Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?", *Arabic and Middle Eastern Literatures*, VI/1, Abingdon 2003, s. 46-47; Fatmagül Demirel, "Osmanlı'da Bir Kitap Şirketi: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye", *Müteferrika*, sy. 25 (2004), s. 89-97; Christoph K. Neumann, "Üç Tarz-ı Mütalaa. Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, sy. 1, İstanbul 2005, s. 59-61; Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'nın Bütün Sahafları Birleşiniz! Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, Osmanlı Döneminde Sahaflar ve Yayıncılık Kitapları", *Müteferrika*, sy. 29 (2006), s. 3-44; Pakalın, I, 471.

İSMAİL E. ERÜNSAL

SAHAFA

(bk. MUSAHHAF).

SAHAFLAR ÇARŞISI

İstanbul'da
Beyazıt Camii yakınında
eski-yeni kitapların satıldığı
çarşı.

Günümüzde Kapalı Çarşı'nın Fesçiler Kapısı ile Beyazıt Camii arasındaki sahada yer alan Sahaflar Çarşısı, önceleri Kapalı Çarşı'nın içinde İç Bedesten'in önünde Şark Kahvehanesi'nin karşısında halen Halıcılar sokağı (eski Sahaflar sokağı) adıyla anılan yerde bulunmaktaydı. Osmanlılar'da sahafılık Bursa'da Orhan Bey zamanında büyük camilerin çevresinde ve avlusunda başlamış, devlet merkezinin Edirne'ye taşınmasıyla burada devam ettirilmiştir (bk. SAHAFA). İstanbul'da önceleri medrese avlularında, özellikle Karadeniz ve Akdeniz medreselerinin etrafına medrese talebelerinin ihtiyacını karşılamak üzere yerleşen sahaflara Kapalı Çarşı'nın yapılmasıyla birlikte çarşıda bir sokak verilmiştir. Evliya Çelebi, Kapalı Çarşı içinde elli kadar sahaf dükkânı bulunduğunu ve ruralarda yaklaşık 300 kişinin çalıştığını kaydetmektedir. Hammer sahafların Kapalı Çarşı içinde dağınık halde olduğunu söylerse de bu durum son devirlere ait bir tesbit olmalıdır. Dükkânlarda minyatürlü ve nâdir yazma eserler dışında çoğu medreselerde okutulan din, felsefe ve mantık kitapları da satılmaktaydı.

İstanbul sahafları, aslında Hakkâklar Çarşısı olan günümüzdeki yerine 1894 depreminden önce geçmeye başlamış, deprem sonrası zarar gören çarşının onarımı uza-yınca Kapalı Çarşı içindeki sahafların çoğu buraya yerleşmiştir. II. Meşrutîyet'in ilânı sırasında Hakkâklar Çarşısı'nda elli beş, Kapalı Çarşı'da on sekiz sahaf ve kitapçı dükkânı bulunmaktaydı. Hakkâklar Çarşısı'na sahafların yerleşmesi 1910'lu yıllara kadar devam etmiş, burası zamanla sahaf dükkânlarının çoğalmasından dolayı Sahaflar Çarşısı adını almıştır. Hakkâklar Çarşısı'nda fes ticareti yapan esnaf Kapalı Çarşı'ya geçmiş, buradaki mühürçülerin sayısı da gittikçe azalmıştır. Bunların dışında XIX. yüzyıl sonlarında Beyazıt Meydanı'nda ve cami avlusunda revak altlarında sahafların ve çeşitli esnafların barakaları vardı. 1889'da Alman İmparatoru II. Wilhelm'in ziyareti dolayısıyla kaldırılan ba-